

ruime geestesgesteldheid (die het belang van eigen land ondergeschikt ziet aan dat van de wereldgemeenschap) wel mogelijk is bij behoud van het kapitalistische stelsel, dat aan het eigen belang nog een zo grote plaats laat."

Laat dit ons echter niet ontmoedigen. Het boek van Hugo Grotius had drie eeuwen lang geduld. En al moge het thans lijken, of het getij niet mee is, voor hem, die dieper schouwt, wordt het duidelijk, dat het geloof in de zegenrijke werking van het vrije spel der maatschappelijke krachten bezig is te verdwijnen en dat in dezelfde mate groeit het inzicht, dat alleen ordening, nationaal en internationaal, aan de wereld uitkomst kan brengen. Hetgeen betekent, dat dwars tegen de nationalistische verdwazing in het internationale besef veld wint.

De jonge Marx en de sociologie van het recht

door prof. Dr. Hugo Sinzheimer

II. (Slot.)

III. *Rechtsideeën.*

HET bestaan van de tegenstelling had voor het denken van Marx een bijzondere betekenis. Marx had in de school van Hegel geleerd, dat de tegenstelling de wortel is van alle beweging en leven, dat iets slechts dan werkzaamheid vertoont, wanneer het in zichzelf een tegenstelling bevat, dat de tegenstrijdigheid de kracht is, waardoor een bestaan boven zichzelf uit wordt geheven en gedreven. Marx was, zoals wij ons herinneren (vgl. blz. 5), deze leer trouw gebleven, ook toen hij de ideeënleer van Hegel prijs gaf. Zij wordt nu in verband met de nieuw ontdekte tegenstellingen in het sociale leven opnieuw in hem levend. Wanneer de tegenstelling het scheppende element in de ontwikkeling is, dan zijn de reële tegenstellingen in de maatschappelijke werkelijkheid geen remmen voor de ontwikkeling, maar integendeel de kiemen voor een nieuwe werkelijkheid. Marx had het geloof in de stuwende kracht van de „geest” verloren. In plaats daarvan vond hij, door de dialektische methode op de reële wereld toe te passen, de stuwende krachten in de werkelijkheid zelf. Zij behoeven niet meer in een los van de werkelijkheid staande geestelijke wereld te worden gezocht. Zij liggen in de zichtbare wereld besloten. Het zijn de materiële productieve krachten in de maatschappij. Uit hun ontwikkeling ontstaan de tegenstellingen van het materiële leven. Deze scheppen de reële situaties, waaruit de bewegingen ontstaan, om deze tegenstellingen op te heffen en de voorwaarden voor deze opheffing. Daarom vertwijfelt hij niet bij het zien van de hem omringende werkelijkheid. Zij zal door de tegenstellingen, welke zij verwekt, zelf de krachten voor een betere

werkelijkheid doen ontstaan. Wanneer in September 1843 Ruge hem schrijft, dat hij het geloof in het gemeenschappelijke ideaal verloren heeft, antwoordt Marx hem: „Der Kritiker kann an jede Form des theoretischen und praktischen Bewusstseins anknüpfen und aus den eignen Formen der existierenden Wirklichkeit die wahre Wirklichkeit als ihr Sollen und ihren Endzweck entwickeln. Wir treten dann nicht der Welt doktrinär mit einem neuen Prinzip entgegen: hier ist die Wahrheit, hier knie nieder! Wir entwickeln der Welt aus den Prinzipien der Welt neue Prinzipien.”⁵²⁾ Uit zijn „materialisme”, dat oorspronkelijk slechts realisme was (vergel. blz. 5) had zich een groeiend inzicht in de maatschappelijke werkelijkheid ontwikkeld tot een economisch-dialektische leer van de ontwikkeling van het maatschappelijke leven.

Er is slechts één vraag, welke ons hier interesseert. *Het is de vraag of in deze leer ook de zelfstandige werkzaamheid van geestelijke factoren erkend wordt.*⁵³⁾ De rechtssociologie heeft voor deze vraag een bijzondere belangstelling. Het moet haar duidelijk zijn, wat zij heeft te verstaan onder de sociale krachten, welke het recht bepalen, of daartoe slechts reële gebeurtenissen en belangen van het maatschappelijke leven behoren, of ook „rechtsideeën”. Om het antwoord te vinden, dat de jonge Marx gegeven heeft, is het niet voldoende slechts de zinsneden te beschouwen, waarin hij zijn antwoord in het algemeen formuleert. Men moet ingaan op de wijze, waarop Marx de geestelijke factoren werkzaam laat worden. Zijn jeugdwerk geeft ons hierover voldoende opheldering. Aan de hand daarvan kunnen wij niet slechts de verschillende geestelijke factoren, waarmee de jonge Marx werkelijk rekening houdt, leren kennen, maar ook de fasen, waarlangs hun ontwikkeling gaat.

A. In de eerste fase vinden wij de *emotionele* geest. Het is niet juist, dat Marx den mens slechts als rationeel wezen ziet. Marx gaat integendeel uit van de emotionele natuur van den mens. „Der Mensch als ein... sinnliches Wesen ist... ein leidendes und weil seine Leiden empfindendes Wesen, ein leidenschaftliches Wesen. Die Leidenschaft, die Passion ist die nach seinem Gegenstand energisch strebende Wesenskraft des Menschen.”⁵⁴⁾ Wanneer veranderingen optreden, welke zijn levensterrein bedreigen, dan zijn het geen door-dachte systemen, waarmee hij de nieuwe levensverhoudingen tegemoet treedt, maar hij verzet er zich tegen uit gevoelsoverwegingen. De nieuwe verhoudingen spreken een „affektvolle Sprache”.⁵⁵⁾ Zij „schreien uns zu: Das kann nicht so bleiben, das muss anders werden, und wir selbst, wir Menschen, müssen es anders machen.”⁵⁶⁾ Emoties

⁵²⁾ GA., I, 1^a, blz. 572 e.v., 574, 575.

⁵³⁾ Wat hier onder geestelijke factoren moet worden verstaan, is te vinden in de uiteenzettingen in mijn boek: *De taak der rechtssociologie*, Haarlem, 1935, blz. 107 e.v., vooral blz. 108 e.v.

⁵⁴⁾ *Oekonomisch-Philosophische Manuskripte*, blz. 161.

⁵⁵⁾ *Rechtfertigung des Correspondenten von der Mosel*, GA., I, 1^a, blz. 373.

⁵⁶⁾ Rundschreiben gegen H. Kriege, GA., I, 6, blz. 7 noot.

zijn niet slechts passieve belevenissen. Zij zijn passief en actief tegelijkertijd, waarderings zijn ermee verbonden. De mens ervaart de toestand, waartegen hij zich keert, als onrechtvaardig. Daarom zijn de emoties volstrekt niet zonder meer bepaald door de reële verhoudingen. Het komt aan op de innerlijke gesteldheid van den mens, of en hoe hij reageert. Het gevoel van verzet in hem kan gedood zijn hetzij door een religieuze instelling, welke elk leed als door God gezonden aanvaardt, hetzij door een nog onontwikkelde aanleg, welke, zoals bij vele natuervolken, het gegevene als onvermijdelijk beschouwt, hetzij tengevolge van een systeem van terreur, dat de vrije gevoelens onderdrukt en daarmee de ontwikkelingsmogelijkheden van een volk vernietigt. Toch is het geestelijke element in deze fase altijd slechts vaag en duister. Er ontbreekt het duidelijke bewustzijn van de grondslagen van de nieuwe situatie, de mogelijkheden van haar verandering, de richting van een doelmatig handelen.

B. Dit bewustzijn ontwaakt pas op een hogere trap van de geestelijke ontwikkeling. Wij spreken van de *theoretische* geest. Deze speelt bij Marx een hoofdrol en heeft tweeërlei richting. Hij dient het zuivere inzicht. De grondslagen van een bestaande toestand moeten worden onderzocht en hun invloed vastgesteld. Zo heeft Marx het wezen van de bestaande kapitalistische orde geanalyseerd en de wetten van haar economische ontwikkeling onderzocht. Marx's denken staat echter ook in dienst van de bouw van een nieuwe orde. Het geeft de punten aan, welke aanwezig moeten zijn, opdat uit een tegenwoordige toestand een betere toestand kan groeien. Alleen het inzicht in de oude ordeningen en in de werkzaamheid daarvan is hiervoor niet voldoende. Er zijn daartoe duidelijke voorstellingen van de inhoud van het nieuwe bestaan nodig. Dergelijke voorstellingen volgen niet zonder meer uit de reële gebeurtenissen van het economische leven. Zij volgen ook niet slechts uit de emotionele impulsen, welke hieruit ontstaan. Het zijn richtlijnen, welke moeten worden gevonden door een geest, die, gebonden aan de bestaande werkelijkheid, gericht is op een nieuwe werkelijkheid. Men behoeft slechts aan de onderscheiding van „echt” en „vervalst” bewustzijn, welke Marx maakt, aan de „hervorming van het bewustzijn”, welke hij nastreeft, te denken, om te zien, dat dergelijke richtlijnen niet „gegeven”⁵⁷⁾ zijn, maar vastgesteld worden, dat zij hun ontstaan niet danken aan een afleiding uit feiten, maar aan een geestelijk proces, dat verschillende mogelijkheden veronderstelt en van waarderings uitgaat. Zeker, dergelijke beslissingen zijn steeds aan een historisch gegeven materiaal gebonden. In zoverre zijn zij niet vrij. Zij weerspiegelen echter dit materiaal niet slechts, maar zij gebruiken het. In zoverre zijn zij „vrij”.

Dat de jonge Marx zulk een werkzaamheid van de menselijke geest in een materieel gebonden wereld principieel erkent, heeft hij uitgesproken. Hij knoopt aan bij het verschil tussen mens en dier. „Das

⁵⁷⁾ Zoals Georg Lukacs, *Moses Hess und die Probleme der idealistischen Dialektik*, 1926, blz. 41, aanneemt.

Tier ist unmittelbar eins mit seiner Lebenstätigkeit. Es unterscheidet sich nicht von ihr. Es ist sie. Der Mensch macht seine Lebenstätigkeit selbst zum Gegenstand seines Wollens und seines Bewusstseins. Er hat bewusste Lebenstätigkeit. *Es ist nicht eine Bestimmtheit*, mit der er unmittelbar zusammen fließt." Dat Marx hierbij juist aan de specifiek geestelijke waarden denkt, blijkt uit de verdere interessante uiteenzettingen. „Das Tier formiert nur nach dem Mass und dem Bedürfnis der Spezies, der es angehört, während der Mensch nach dem Mass jeder Spezies zu produzieren weiss und überall das inhärente Mass dem Gegenstand anzulegen weiss; der Mensch formiert daher auch nach den Gesetzen der Schönheit." ⁵⁸⁾ Duidelijker kan men welhaast niet spreken over de eigen werkzaamheid van de menselijke geest. Zeker, Marx spreekt hier slechts over materiële productie. Maar ook de mens moet worden bewerkt. Wat Marx zegt over de materiële wereld, geldt ook voor de institutionele. Hij zegt zelf: „Religion, Familie, Staat, Recht, Moral, Wissenschaft, Kunst etc. sind nur besondere Weisen der Produktion und fallen unter ihr allgemeines Gesetz." ⁵⁹⁾

De bijzondere betekenis van de jeugdwerken schijnt mij juist hierin te liggen, dat zij ons de mogelijkheid schenken, de begrippen vast te stellen, waarvan de jonge Marx bij de bouw van zijn socialistische rechtsidee uitgaat en zo tot het inzicht te komen, dat deze idee niet wordt afgelezen uit het werkelijke gebeuren, maar aan dat gebeuren wordt toegevoegd als een zelfstandig, geestelijk element. Wij zien het vrije werkterrein voor ons liggen, dat Marx openlaat voor de geest, in weerwil van zijn gebondenheid aan de materiële gedragingen van den mens.

Wij willen trachten, deze begrippen naar hun aard, en in het kort ook naar hun inhoud, duidelijk te maken.

1. Het eerste begrip is een *ethisch* begrip. Het geeft het doel van een hoger bestaan aan. Dat doel is de mens. Marx verwerpt de kapitalistische ontwikkeling om haar invloed op den mens, niet om haar economisch-technische tendenz. „Mit der Verwertung der Sachwelt nimmt die Entwertung der Menschenwelt in direktem Verhältnis zu." ⁶⁰⁾ Zijn protest geldt de onverschilligheid tegenover den mens. ⁶¹⁾ Daartegen is zijn categorische imperatief gericht: „Die Kritik der Religion endet mit der Lehre, dass der Mensch das höchste Wesen für den Menschen sei, also mit dem kategorischen Imperativ, alle Verhältnisse umzuwerfen, in denen der Mensch ein erniedrigtes, ein

⁵⁸⁾ *Oekonomisch-Philosophische Manuskripte*, blz. 88.

⁵⁹⁾ T.a.p., blz. 115. Weliswaar verdwijnt deze gedachte in latere werken. Marx spreekt b.v. over het proletariaat. „Sein Ziel und seine geschichtliche Aktion ist in seiner eigenen Lebenssituation wie in der ganzen Organisation des heutigen bürgerlichen Gesellschaft sinnfällig, unwiderruflich vorgezeichnet" (*Heilige Familie*, blz. 207). Maar toch alleen, wanneer het bepaalde waarderingen erkent en bepaalde wilsbesluiten reemt! Dat moet Marx stilzwijgend veronderstellen. Of werden deze zinsneden door Engels geformuleerd?

⁶⁰⁾ *Oekonomisch-Philosophische Manuskripte*, blz. 82.

⁶¹⁾ T.a.p., blz. 66.

geknechtetes, ein verlassenes, ein verächtliches Wesen ist." ⁶²⁾ Marx wil, dat wij weer aan den mens leren geloven. ⁶³⁾ Want de mens heeft een bestemming. Marx keert zich tegen Stirner, die deze gedachte verwerpt. „Als Bestimmer, Wirklicher, hast Du eine Bestimmung, eine Aufgabe, Du magst ein Bewusstsein darüber haben oder nicht." ⁶⁴⁾ De bestemming van den mens is de menselijke vrijheid. Zij vormt het gevoel van eigenwaarde van den mens. „Nur dies Gefühl, welches mit den Griechen aus der Welt und mit dem Christentum in den blauen Dunst der Himmels verschwindet, kann aus der Gesellschaft wieder eine Gemeinschaft der Menschen für ihre höchsten Zwecke, einen demokratischen Staat machen." ⁶⁵⁾ De vrije mens is niet de zinnelijke mens, die „nur leben und sich fortpflanzen will, das will auch das Tier." ⁶⁶⁾ De vrije mens is een geestelijk-zinnelijk wezen, de „allsinnige Mensch", in wien alle zinnen, vooral de „geistige Sinnen" gelijkmatig zijn ontwikkeld. ⁶⁷⁾

2. Het tweede begrip is een *teleologisch* begrip. Dit geeft het middel tot bereiking van het doel aan. Dat middel is de socialistische ordening van de maatschappij. Marx streeft haar niet slechts na om haarszelfs wil. Hij zegt het nadrukkelijk: het socialisme is „nicht als solcher das Ziel der menschlichen Entwicklung." ⁶⁸⁾ Het is slechts haar maatschappelijke gestalte. De mens is een maatschappelijk wezen. Zijn zijn is een maatschappelijk zijn. Vrij kan de mens daarom slechts zijn, wanneer zijn maatschappelijk zijn op de menselijke vrijheid is gericht. Socialisme is de ordening van het maatschappelijk zijn, welke de menselijke vrijheid tot doel heeft. Men kan drie punten aanduiden, waarop volgens Marx de maatschappelijke organisatie van de vrijheid gericht moet zijn. Ten eerste: de rijkdom der productie moet de menselijke ellende overwinnen. „Wie durch die Bewegung des Privateigentums und seines materiellen und geistigen Reichtums und Elends die werdende Gesellschaft zu dieser Bildung alles Material vorfindet, so produziert die gewordene Gesellschaft den Menschen in diesem ganzen Reichtum seines Wesens, den reichen und tief allsinnigen Menschen als ihre stete Wirklichkeit." ⁶⁹⁾ Ten tweede: het socialisme als planmatig georganiseerd economisch stelsel moet het maatschappelijke toeval uitschakelen, om uit het toevallige individu het persoonlijke individu te doen ontstaan. „Die allseitige Abhängigkeit, diese naturwüchsige Form des weltgeschichtlichen Zusammenwirkens der Individuen, wird... verwandelt in die Kontrolle und bewusste Beherrschung dieser Mächte, die, aus dem Aufeinanderwirken der Menschen erzeugt, ihnen bisher als durchaus fremde Mächte imponiert

⁶²⁾ *Einleitung zur Kritik der Hegel'schen Rechtsphilosophie*, GA, I, 1¹, blz. 614, e.v.

⁶³⁾ *Oekonomisch-Philosophische Manuskripte*, blz. 80.

⁶⁴⁾ *Sankt Max*, I, 5, blz. 269.

⁶⁵⁾ Marx an Ruge (1843), GA, I, 1¹, blz. 561.

⁶⁶⁾ T.a.p., blz. 561.

⁶⁷⁾ *Oekonomisch-Philosophische Manuskripte*, blz. 120.

⁶⁸⁾ *Oekonomisch-Philosophische Manuskripte*, blz. 126.

⁶⁹⁾ *Oekonomisch-Philosophische Manuskripte*, blz. 121.

und sie beherrscht haben." ⁷⁰⁾ Ten derde: het socialisme moet tenslotte de „naturwüchsige" arbeidsverdeling en de daarmee gepaard gaande vervreemding van den mens van zijn arbeid opheffen en door wisseling van werkzaamheden het „totale individu" scheppen. „So wie nämlich die Arbeit verteilt zu werden anfängt, hat Jeder einen bestimmten ausschliesslichen Kreis der Tätigkeit, der ihm aufgedrängt wird, aus dem er nicht heraus kann; er ist Jäger, Fischer oder Hirt oder kritischer Kritiker, und muss es bleiben, wenn er nicht die Mittel zum Leben verlieren will — während in der kommunistischen Gesellschaft, wo Jeder nicht einen ausschliesslichen Kreis der Tätigkeit hat, sondern sich in jedem beliebigen Zweige ausbilden kann, die Gesellschaft die allgemeine Produktion regelt und mir eben dadurch möglich macht, heute dies, morgens jenes zu tun, morgens zu jagen, nachmittags zu fischen, abends Viehzucht zu treiben, nach dem Essen zu kritisieren, wie ich gerade Lust habe; ohne je Jäger, Fischer, Hirt oder Kritiker zu werden." ⁷¹⁾

3. Het derde begrip is een *metaphysisch* begrip. Dit leidt doel en middel af uit de zin der historie. De historie is voor Marx de ontplooiing van de verhoudingen van den mens tot de natuur en van de individuen onderling. ⁷²⁾ Het wezen van den mens is niet primair gegeven. Het ontwikkelt zich langzamerhand, al naarmate de mens de natuur aan zich onderwerpt, en tegelijkertijd zijn eigen krachten ontplooit. „Wie alles Natürliche entstehen muss so hat auch der Mensch seinen Entstehungsakt, die Geschichte." ⁷³⁾ Zij is „das Werden der Natur zum Menschen." ⁷⁴⁾ Maar dit worden heeft een voorwaarde. Slechts in gemeenschap is de beheersing van de natuur mogelijk. De beheersing van de natuur zal des te vollediger zijn, naarmate de menselijke samenwerking meer volkomen is. Doordat de geschiedenis den mens aanspoort op steeds vollediger wijze de natuur te beheersen, ontplooit zij zijn wezen. Doordat zij de ontplooiing van zijn wezen nastreeft, streeft zij de voorwaarden tot deze ontplooiing, de volmaakte maatschappij na. De toestand, welke dit doel en middel verenigt, is „die wahrhafte Auflösung des Widerstreits zwischen dem Menschen mit der Natur und mit den Menschen, die wahre Auflösung des Streits zwischen Existenz und Wesen, zwischen Freiheit und Notwendigkeit, zwischen Individuum und Gattung. Es ist das aufgelöste Rätsel der Geschichte und weiss sich als diese Lösung." ⁷⁵⁾

C. De laatste fase is de *practische* geest. Het komt er niet slechts op aan, ideeën te denken. Het komt er op aan, ze praktisch vorm te geven. Ideeën hebben uit zichzelf geen macht. Zij „blameren" zich steeds, wanneer zij niet met belangen verbonden zijn. Ook Hegel heeft dat geleerd. Hegel staat geenszins op het standpunt, dat het

⁷⁰⁾ *Deutsche Ideologie* (Feuerbach), blz. 26 e.v.

⁷¹⁾ *Deutsche Ideologie*, blz. 22.

⁷²⁾ T.a.p., blz. 27.

⁷³⁾ *Oekonomisch-Philosophische Manuskripte*, blz. 162.

⁷⁴⁾ T.a.p., blz. 123.

⁷⁵⁾ T.a.p., blz. 114.

slechts de ideeën van de „wereldgeest" zijn, welke het historische gebeuren veroorzaken. Marx' critiek op Hegel gaat wat dat betreft aan Hegel voorbij. Hegel legt er de nadruk op, dat de „wereldgeest" zeer reële helpers nodig heeft, om zich historisch te kunnen manifesteren. Deze helpers zijn de instincten, hartstochten en belangen van de mensen. Zonder deze is de „wereldgeest" machteloos. „Es sind zwei Momente — so zet Hegel uiteen — die in unseren Gegenstand eintreten: das eine ist die Idee, das andere sind die menschlichen Leidenschaften; das eine ist der Zettel, das andere der Einschlag des grossen Teppiches der vor uns ausgebreiteten Weltgeschichte. Diese unermessliche Masse von Wollen, Interessen und Tätigkeiten sind die Werkzeuge und Mittel des Weltgeistes, seinen Zweck zu vollbringen." ⁷⁶⁾ Slechts hierin onderscheidt Marx zich van Hegel, dat Marx de praktische geest niet in de praktijk van een „wereldgeest", maar direct in de praktijk van den mens ziet. De belangen der mensen en hun strijd ontstaan niet uit de prikkel van de „wereldgeest", maar uit reële toestanden, welke door het maatschappelijke levensproces van den mens ontstaan. En de voorstellingen, waarmee de mensen dit proces begeleiden, zijn niet de gedachten van een „wereldgeest", maar menselijke gedachten. „Die Menschen sind die Produzenten ihrer Vorstellungen, Ideen, aber die wirklichen, wirkenden Menschen, wie sie bedingt sind durch eine bestimmte Entwicklung ihrer Produktivkräfte." ⁷⁷⁾ Het is mensenwerk waarom het gaat, van menselijke wil en menselijke krachten afhankelijk. Het werkelijke praktische leven kan volgens Marx niet opgroeien door het geloof aan de werkzaamheid van een vreemde macht. Het veronderstelt kennis van de eigene macht. Daarom wijst Marx de vraag af, wat dan de laatste oorzaak van het praktische leven van den mens zou zijn. „Denke nicht, frage mich nicht". Zij zou de erkenning inhouden, dat de mens geen betekenis heeft. Draag ik ontstaan en groei van handelen en denken over op een wezen, dat voor mij handelt en denkt, dan beschouw ik mijzelf als „nichtsich". „Ein Wesen gilt sich erst als selbständiges, sobald es auf eigenen Füßen steht, und es steht erst auf eigenen Füßen, sobald es sein Dasein sich selbst verdankt." ⁷⁸⁾ Het is alsof men de stem van Faust hoort, wanneer hij het uiteindelijke antwoord op zijn probleem vindt en door de daad „den Wellen ihre Grenzen setzt", zonder naar een „drüben" te vragen. De taak van de praktische geest bestaat erin, de verbinding tussen belangen en ideeën tot stand te brengen. Want dat is het beslissende bij den jongen Marx. Het is voor hem niet het belangrijkste, dat zich slechts belangen verwezenlijken. Voor hem komt het er op aan, dat hogere waarden daardoor verwerkelijkt worden. Zijn levensprobleem is immers niet gericht op een ander, maar op een hoger bestaan. Marx schaarde zich aan de zijde van de arbeidersklasse, niet om de belangen

⁷⁶⁾ *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte (Sämt. Werke Jubiläumsausgabe* door Hermann Glockner, 11e deel, 1928), blz. 50, 52, 54.

⁷⁷⁾ *Deutsche Ideologie*, blz. 15.

⁷⁸⁾ *Oekonomisch-Philosophische Manuskripte*, blz. 124 e.v.

van de ene laag te vervangen door de belangen van de andere, maar omdat hij ervan overtuigd was, dat de bevrijding der arbeidersklasse met de „zelfbevrijding” van den mens in het algemeen samen zou vallen.⁷⁹⁾ Hier, aan het einde van het geestelijke stijgingsproces blijkt duidelijk, dat het idealistische uitgangspunt in het denken van den jongen Marx door zijn „materialisme” niet is overwonnen, maar slechts „aafgehoben”.

Trekken wij de conclusie uit het voorafgaande. De jonge Marx heeft het zelf in een zin uitgesproken: „Denken und Sein sind also zwar unterschieden, aber zugleich in Einheit miteinander.”⁸⁰⁾ De geestelijke en de materiële factor behoren tot hetzelfde maatschappelijke levensproces, maar als factoren, welke ieder een eigen aard en functie hebben. De menselijke geest is niet van de maatschappelijke werkelijkheid gescheiden, hij werkt in haar. Zo neemt de jonge Marx de werkzaamheid van de rechtsideeën op in de bouw van de maatschappelijke bestaansordering. Wanneer de mens in staat is, de materiële wereld te vormen „nach den Gesetzen der Schönheit”, dan moet het hem ook mogelijk zijn haar te vormen naar de wetten der gerechtigheid, het „inhärente Mass” der verhoudingen.

IV. Het „Kopfproblem” en de sociologie van het recht.

De invloed, welke van het rechtssociologisch denken van den jongen Marx op ons uitgaat, wordt vooral duidelijk, wanneer wij tot slot nog een blik werpen op de gedachtenwereld van den ouderen Marx. Misschien zullen vrienden en vijanden van Marx de opvattingen van den jongen Marx of onze uitleg van deze opvattingen bestrijden, door op één van de laatste zinsneden te wijzen, welke Marx over de materialistische geschiedenisbeschouwing geschreven heeft. „Meine dialektische Methode — zo heet het in het nawoord bij de tweede druk van zijn „Kapital” — ist der Grundlage nach von der Hegel'schen nicht nur verschieden, sondern ihr direkter Gegenteil. Für Hegel ist der Denkprozess, den er sogar unter dem Namen Idee in ein selbständiges Subjekt verwandelt, der Demiurg des Wirklichen, das nur seine äussere Erscheinung bildet. Bei mir ist umgekehrt das Ideelle nichts anderes als das im Menschenkopf umgesetzte und übersetzte Materielle.”⁸¹⁾ Deze zinsneden weerleggen het resultaat van onze redenering niet. Zij beantwoorden onze vraag niet, doch laten haar open. *Want wat speelt zich in het menselijk brein af, wanneer zich daar het materiële in het ideële „umsetzt” en „übersetzt”?* Dat is juist het probleem, het „Kopfproblem”, waar het om gaat. Het is de vraag naar de eigenaardige medewerking van de menselijke geest in het maatschappelijk leven, welke de jonge Marx in de jeugdwerken behandeld heeft. Het is interessant te zien, dat Friedrich Engels in de laatste tijd van zijn leven de betekenis van dit

⁷⁹⁾ Einleitung zur Kritik der Hegel'schen Rechtsphilosophie, GA, I, 1^a, blz. 617 e.v.

⁸⁰⁾ Oekonomisch-Philosophische Manuskripte, blz. 117.

⁸¹⁾ Bd. 1, blz. XLVII.

probleem duidelijk onder het oog heeft gezien. „Sonst fehlt nur noch ein Punkt — schreef hij na de dood van den vriend op 14 Juli 1893 aan Mehring —, der aber auch in den Sachen von Marx und mir regelmässig nicht genug hervorgehoben ist und in Beziehung auf den uns Alle gleiche Schuld trifft. Nämlich wir Alle haben zunächst das Hauptgewicht auf die Ableitung der politischen, rechtlichen und sonstigen Vorstellungen und durch diese Vorstellungen vermittelter Handlungen aus den oekonomischen Grundtatsachen gelegt und legen müssen. Dabei haben wir dann die formelle Seite über der inhaltlichen vernachlässigt: die Art und Weise, wie diese Vorstellungen etc. zustande kommen.”⁸²⁾

Niet alleen het historisch materialisme, ook het rechtssociologisch onderzoek heeft tot nog toe de vraag verwaarloosd, hoe op grond van bepaalde maatschappelijke verhoudingen de „ideologische Vorstellungen” tot stand komen. Dit probleem betekent voor de rechtssociologie het vraagstuk van het ontstaan van de rechtsnormen. Het probleem echter, hoe rechtsnormen ontstaan, hangt samen met een van de belangrijkste problemen der rechtssociologie, namelijk hoe de verandering van het recht, d.i. het ontstaan van nieuwe rechtsordeningen, verklaard kan worden.

De rechtssociologie neemt aan, dat het recht uit de reële krachten van het maatschappelijke levensproces voorkomt. Het probleem is niet, of zulk een samenhang bestaat — dat wordt tegenwoordig ternauwernood meer bestreden — maar *hoe* deze samenhang zich doet gelden. Het recht behartigt steeds het maatschappelijk belang. Het is slechts de vraag, *hoe* het dat behartigt. In dit „hoe” is de mogelijkheid van de invloed van geestelijke factoren vervat. Het is daarom niet voldoende, dat slechts wordt ingegaan op de reële gebeurtenissen en belangen, om deze samenhang vast te stellen. Zij kunnen duidelijk maken, dat het recht zich onder hun invloed verandert. Zij alleen kunnen ons echter de inhoud van deze verandering niet verklaren. Daartoe moet noodzakelijkerwijs ook de zelfstandige invloed van geestelijke factoren in aanmerking genomen worden, welke aan de vorming van het recht deel kunnen hebben. Wij zagen bij de analyse van de socialistische rechtsidee van den jongen Marx, welke rol wilsbesluiten en waardeoordelen bij de conceptie van deze idee spelen. Wij konden vaststellen, dat deze besluiten en oordelen niet slechts „produkten” van het reële gebeuren, *maar zelf productieve krachten zijn*. Het gaat daarbij in het geheel niet slechts om een „formelle Seite” van deze verklaring, zoals Engels meent. De richtlijnen hebben een eigen betekenis. De moeilijkheid ligt hierin, dat reële factoren ook in de vorming der richtlijnen een belangrijk aandeel hebben, dat bestaande machten hun inhoud beïnvloeden. *Wat behoort in de ideeën tot de reële factor, wat in hen is vrij van deze en slechts van de geestelijke factor afhankelijk?* Het is een moeilijke analyse, welke

⁸²⁾ De brief is afgedrukt in Franz Mehring, *Geschichte der Deutschen Sozialdemokratie*, 5e druk, 1913, 1e deel, noot op blz. 385 e.v.

hiermee geëist wordt, een analyse, waarvoor de juiste methode nog nauwelijks is gevonden. In elk geval moet een rechtssociologische beschouwingwijze, welke streeft naar het vaststellen van de geestelijke factor, afzien van de gewone causale beschouwingwijze. Zij kan niet met slechts één, zij moet met een „dubbele causaliteit” rekening houden, welke naast de causaliteit van de reële factor de causaliteit van de geestelijke factor omvat.⁸³⁾ Zij mag verder niet slechts letten op het eindresultaat, maar zij moet doordringen tot de concrete strijd der factoren zelf, d.w.z. tot het levende tussenstadium, waarin beide factoren zich met elkaar meten, het resultaat nog niet bereikt is, maar bezig is geboren te worden.⁸⁴⁾

Het zou geen gering resultaat zijn, dat de rechtssociologie op deze weg zou kunnen bereiken. Zij zou niet meer slechts een werkelijkheidsleer van het recht, maar ook een werkelijkheidsleer van de rechtvaardigheid zijn en zo haar bijdrage leveren tot een empirische geestesleer.

Sowjet-Ruslands terugkeer tot de oude kriminele politiek inzake de vruchtafdrijving

door Dr. J. Valkhof

DE abortusprovocatus was in Sowjet-Rusland gelegaliseerd. De tot nu toe geldende regeling van 1924 kwam neer op een niet strafbaar zijn van de abortus, wanneer deze door een specialist, in een staatsziekenhuis, met goedvinden van de zwangere en in de eerste drie maanden van de zwangerschap geprovoceerd werd. Door commissies van staatswege werden de gratis-bedden voor zwangerschapsverstoring in de staatsziekenhuizen toegewezen. Deze regeling, waarbij de niet aan bovengenoemde voorwaarden voldoende abortus provocatus strafbaar bleef, en ook de resultaten, welke ermee bereikt werden, zijn indertijd uitvoerig door mij beschreven. Zeer in het kort kwamen die resultaten erop neer, dat sinds 1920 en 1924, de jaren van de legalisatie, de totale abortus provocatus in de U.S.S.R. (legale en illegale) voortdurend in omvang toenam; in de grootste steden de klandestiene abortus provocatus vrijwel geheel uitgeroeid werd; deze laatste in de kleinere steden teruggedrongen werd; de onmiddellijke gevaren voor leven en gezondheid tot een minimum gereduceerd, doch de latere, secundaire verwickelingen talrijk en ernstig waren.

Deze legalisering van de abortus provocatus trok sterk de aandacht der juristen, criminalisten, sociologen en medici in de andere landen.

⁸³⁾ Nicolai Hartmann: *Diesseits von Idealismus und Realismus*, Kantstudien, 29e deel, blz. 160 e.v., blz. 195 e.v., blz. 203.

⁸⁴⁾ Vergel. Sinzheimer: *De Achtergrond van het Arbeidsrecht*, Haarlem, 1936, waar een poging in deze richting op het gebied van het arbeidsrecht werd gedaan.